

Marian SZURGOT¹

Średni ciężar atomowy chondrytu Ensisheim (LL6)

Mean atomic weight of Ensisheim LL6 chondrite

Abstract: Mean atomic weight A_{mean} of Ensisheim (LL6, fall 1492) ordinary chondrite has been determined using literature data on chemical composition of the meteorite and using relationships: between mean atomic weight and Fe/Si atomic ratio, between A_{mean} and grain density, and between A_{mean} and magnetic susceptibility (Szurgot 2015a–f, 2016a, b, d, e).

It was shown that Ensisheim's $A_{mean} = 23.32$, and 23.06 for composition without water, and with H_2O , respectively. These values are close to the mean atomic weight of LL chondrite falls ($A_{mean} = 23.36$, and 23.03), and are close to A_{mean} values of LL6 chondrite falls ($A_{mean} = 23.30$, and 23.06 , Szurgot 2016b). Ensisheim's Fe/Si atomic ratio (0.509) leads to $A_{mean} = 23.16 \pm 0.12$ which is close to the values determined by bulk composition. This means that Ensisheim belongs to LL6 chondrites, as previously classified (Jarosewich i Dodd 1985).

Using dependence between mean atomic weight and grain density (Szurgot 2015a–c, 2016d) leads to $A_{mean} = 23.70 \pm 0.54$ ($d_{gr} = 3.52 \pm 0.04$ g/cm³, Macke 2010), and using dependence between A_{mean} and magnetic susceptibility (Szurgot 2016a, d) gives $A_{mean} = 22.78 \pm 0.24$ ($\log \chi = 4.15 \pm 0.09$, Macke 2010). Arithmetic mean $A_{mean}(d_{gr})$ and $A_{mean}(\log \chi)$ gives 23.24 ± 0.65 , and arithmetic mean of $A_{mean}(d_{gr})$, $A_{mean}(\log \chi)$, and $A_{mean}(Fe/Si)$, gives 23.21 ± 0.46 values close each other, and close to $A_{mean}(bulk\ composition)$ determined using compositional data.

Mean atomic number Z_{mean} , and A_{mean}/Z_{mean} ratio of the meteorite have been also determined. Ensisheim's $Z_{mean} = 11.51$ for composition without H_2O , and 11.40 for composition with H_2O . A_{mean}/Z_{mean} ratios are: 2.026 and 2.023 , for composition without water, and with H_2O , respectively.

Ensisheim's silicates shown values: $A_{mean} = 22.19$, $Z_{mean} = 10.97$, $A_{mean}/Z_{mean} = 2.022$, $Fe/Si = 0.355$, $A_{mean}(Fe/Si) = 22.28$, and Fe, Ni metal values: $A_{mean} = 57.26$, $Z_{mean} = 26.96$, and $A_{mean}/Z_{mean} = 2.124$.

Keywords: Ensisheim chondrite, ordinary chondrite, LL6 chondrite, mean atomic weight, mean atomic number, grain density, iron to silicon ratio

Wstęp

Ciężar atomowy określa szereg właściwości fizycznych materiałów i jest ważnym parametrem fizycznym przydatnym do analizy geochemicznej i geologicznej obiektów

¹ Centrum Nauczania Matematyki i Fizyki Politechniki Łódzkiej, Al. Politechniki 11, 90-924 Łódź; e-mail: mszurgot@p.lodz.pl; mszurgot@gmail.com

tów kosmicznych, wykorzystywanym do analizy budowy wewnętrznej planet, planetoid i Księżyca (Birch 1961, Ringwood 1966, Anderson i Kovach 1967, Anderson i Jordan 1970, Anderson 1989, Maj 1998, Szurgot 2015a–g, 2016a–e, 2017a, b). Zainteresowanie autora i innych badaczy tą ważną wielkością fizyczną wynika z potrzeby znajomości ciężaru atomowego, aby zanalizować materię ziemską i pozaziemską, minerały i skały planet, planetoid i komet, określić wpływ ciężaru atomowego na inne właściwości fizyczne i ujawnić współzależności między nimi.

Celem prezentowanych badań było określenie i zanalizowanie średniego ciężaru atomowego A_{mean} i średniej liczby porządkowej Z_{mean} meteorytu Ensisheim sklasyfikowanego jako chondryt zwyczajny LL6 (Jarosewich i Dodd 1985, McSween i Bennett III 1991), ze stopniem zszokowania S2 (Macke 2010).

Meteoryt Ensisheim należy do znanych, od dawna badanych skał pozaziemskich. Meteoryt ten odegrał ważną rolę w historii meteorytyki i Europy. Spadek chondrytu Ensisheim nastąpił w średniowieczu, w roku 1492 w Alzacji, we Francji (Rowland 1990, Marvin 1992). Do tej samej grupy chondrytów LL należą ostatnio badane przez autora meteoryty Chelyabinsk i Olivenza (Szurgot 2015f), a także chondryty Siena, Hautes Fagnes oraz NWA 7915, charakteryzujące się niższym typem petrograficznym 5 (Szurgot 2016d).

Metody badań

Praca ma charakter teoretyczny. Obliczeń średniego ciężaru atomowego dokonano wykorzystując zależności stosowane przez autora w badaniach meteorytów, planet ziemskich i Księżyca (Szurgot 2015a–g, 2016a–e, 2017a, b).

Literaturowe dane eksperymentalne o średnim składzie pierwiastkowym i tlenkowym chondrytu Ensisheim uzyskane za pomocą klasycznej analizy chemicznej, z wykorzystaniem specjalnych procedur wypracowanych dla meteorytów, zostały wykorzystane przez autora do określenia średniego ciężaru atomowego i średniej liczby porządkowej tego chondrytu (Jarosewich i Dodd 1985, Jarosewich 1990). Dane zebrane przez Hutchisona (2004) i Jarosewicha (1990) o średniej zawartości pierwiastków i tlenków w chondrytach LL, L oraz H, L/LL i H/L posłużyły do określenia ciężaru atomowego poszczególnych grup chondrytów zwyczajnych.

W niniejszej pracy średni ciężar atomowy i średnia masa atomowa są traktowane jako synonimy i są wyrażane jako wielkość bezwymiarowa.

Wyniki

W celu określenia wartości A_{mean} , Z_{mean} i A_{mean}/Z_{mean} wykorzystano następujące zależności opierając się na średnim składzie pierwiastkowym i tlenkowym meteorytów:

$$A_{mean} = \Sigma wi / \Sigma (wi/Ai), \quad (1)$$

$$Z_{mean} = \Sigma wi / \Sigma (wi/Zi), \quad (2)$$

$$A_{mean}/Z_{mean} = \Sigma(wi/Zi) / \Sigma(wi/Ai), \quad (3)$$

gdzie wi (% wag.) to część wagi meteorytu pochodząca od i -go pierwiastka tworzącego chondryt, albo od i -go tlenku, Ai to ciężar atomowy/masa atomowa i -go pierwiastka, i /lub średni ciężar atomowy i -go tlenku, a Zi to liczba porządkowa i -go pierwiastka, i /lub średnia liczba porządkowa i -go tlenku. Średni ciężar atomowy pierwiastków Ai , tlenków oraz A_{mean} meteorytów jest wielkością bezwymiarową, podobnie jak względna masa atomowa pierwiastków. Bezwymiarowe są także liczby porządkowe Zi oraz Z_{mean} .

Badania materii planetarnej i materii Księżyca umożliwiły autorowi odkrycie kilku ważnych zależności pomiędzy średnim ciężarem atomowym (A_{mean} , A) i innymi właściwościami fizycznymi (Szurgot 2015a–e). Są one zdaniem autora bardzo użyteczne dla badań materii meteorytów. Umożliwiają określenie średniego ciężaru atomowego A_{mean} meteorytu w sytuacji, gdy nie jest znany średni skład chemiczny meteorytu. Umożliwiają także przewidywanie wartości A_{mean} lub dokonanie weryfikacji wartości A_{mean} .

Pierwszy związek to zależność pomiędzy średnim ciężarem atomowym A_{mean} oraz stosunkiem atomowym Fe/Si dla chondrytów zwyczajnych: LL, L i H (Szurgot 2015c, d, e). Zależność tą opisuje równanie:

$$A_{mean} = (5,72 \pm 0,52) \cdot (Fe/Si)_{at} + (20,25 \pm 0,34), \quad (4)$$

dla którego współczynnik korelacji $R^2 = 0,996$, a średni błąd kwadratowy $RSME = 0,12$.

Drugi związek to zależność średniego ciężaru atomowego A_{mean} od gęstości niesprężonej planet $d(g/cm^3)$, który jest wyrażony równaniem:

$$A_{mean} = (7,51 \pm 0,13) \cdot d + (-2,74 \pm 0,55), \quad (5)$$

dla którego współczynnik korelacji $R^2 = 0,99$, a średni błąd kwadratowy $RMSE = 0,54$ (Szurgot 2015a, b, c). Dla meteorytów gęstość niesprężona to gęstość ziaren w warunkach normalnych. Równanie (5) pozwala określić A_{mean} znając gęstość ziaren d .

Współzależność A_{mean} i d prowadzi do innego ważnego związku, który jest wyrażony równaniem:

$$d = (0,133 \pm 0,002) \cdot A_{mean} + (0,37 \pm 0,07), \quad (6)$$

dla którego średni błąd kwadratowy wynosi $RMSE = 0,07$ (Szurgot 2015a, b, c). Stosując równanie (6) można określić gęstość ziaren d , oznaczoną także jako d_{grain} i d_{gr} , w dalszej części pracy, wykorzystując uprzednio określoną wartość A_{mean} .

Trzeci związek odkryty przez autora (Szurgot 2016a, d) to zależność pomiędzy średnim ciężarem atomowym A_{mean} i logarytmem podatności magnetycznej meteorytu $\log\chi$, który jest wyrażony równaniem:

$$A_{mean} = 1,49 \cdot \log\chi + 16,6, \quad (7)$$

dla którego współczynnik korelacji wynosi $R^2 = 0,95$, a średni błąd kwadratowy wynosi $RMSE = 0,24$. Otrzymane z równania (7) wartości A_{mean} dotyczą składu meteorytów bez H_2O , ponieważ dla nich zależność $A_{mean}(\log\chi)$ została wyznaczo-

na. Poprawne wartości A_{mean} będą przewidywane także przy małej zawartości H_2O w składzie skały meteorytu.

Podatność magnetyczna jest ważną wielkością fizyczną, ostatnio często wykorzystywaną do klasyfikacji meteorytów, także chondrytów (Rochette i in. 2003, Rochette i in. 2008, Rochette i in. 2012). Współzależność pomiędzy A_{mean} i $\log\chi$ można także wyrazić przez związek, wyrażony równaniem:

$$\log\chi = 0,61 \cdot A_{mean} - 9,7, \quad (8)$$

który umożliwia przewidywanie wartości $\log\chi$ w oparciu o znajomość A_{mean} (Szurgot 2016a, d). Średni błąd kwadratowy dla $\log\chi$ określonego z równania (8) wynosi $RMSE = 0,16$, a współczynnik korelacji wynosi $0,95$.

Tabela 1 prezentuje skład pierwiastkowy, wartości w_i (% wagowe), wartości A_{mean} , Z_{mean} i A_{mean}/Z_{mean} obliczone dla materii tego chondrytu oraz jego krzemianów i metalu z wykorzystaniem równań (1)–(3) oraz dane eksperymentalne o średnim składzie pierwiastkowym meteorytu Ensisheim (Jarosewich i Dodd 1985, Jarosewich 1990). W tabeli 1 prezentowane są także dane eksperymentalne o gęstości ziaren d_{grain} (Macke 2010), logarytmie podatności magnetycznej $\log\chi$ (Macke 2010) oraz obliczone przez autora wartości A_{mean} z równań (4), (5) i (7) oraz wartości stosunku atomowego Fe/Si . Oprócz zależności (1)–(8) wcześniej wyprowadzonych, zweryfikowanych i używanych przez autora, pewne nowe zależności (równania (10)–(13)) zostały wyprowadzone i wykorzystane w niniejszej pracy, a obliczenia dokonane z ich wykorzystaniem także pokazano w tabeli 1.

Ponieważ wartości $A_{mean}(\text{skład chemiczny})$, $A_{mean}(Fe/Si)$, $A_{mean}(d_{grain})$ oraz $A_{mean}(\log\chi)$ są bliskie jedna drugiej (tab. 1), to:

$$A_{mean}(\text{skład chemiczny}) \approx A_{mean}(Fe/Si) \approx A_{mean}(d_{grain}) \approx A_{mean}(\log\chi), \quad (9)$$

a każda z nich jest obciążona pewnym błędem eksperymentalnym, to dla zmniejszenia niepewności w przewidywaniu A_{mean} można użyć średnich arytmetycznych z dwu, lub nawet trzech zależności $A_{mean}(\text{właściwość fizyczna})$.

Z równań (4), (5) i (7) wynikają następujące zależności (równania (10)–(13)):

$$\begin{aligned} A_{mean}(d_{grain}, \chi, Fe/Si) &= (A_{mean}(d_{grain}) + A_{mean}(\log\chi) + A_{mean}(Fe/Si))/3 = \\ &= (7,51 \cdot d_{grain} + 1,49 \cdot \log\chi + 5,72 \cdot (Fe/Si))/3 + 11,37. \end{aligned} \quad (10)$$

$$\begin{aligned} A_{mean}(d_{grain}, \chi) &= (A_{mean}(d_{grain}) + A_{mean}(\log\chi))/2 = \\ &= (7,51 \cdot d_{grain} + 1,49 \cdot \log\chi)/2 + 6,93. \end{aligned} \quad (11)$$

$$\begin{aligned} A_{mean}(d_{grain}, Fe/Si) &= (A_{mean}(d_{grain}) + A_{mean}(Fe/Si))/2 = \\ &= (7,51 \cdot d_{grain} + 5,72 \cdot (Fe/Si))/2 + 8,76. \end{aligned} \quad (12)$$

$$\begin{aligned} A_{mean}(\chi, Fe/Si) &= (A_{mean}(\log\chi) + A_{mean}(Fe/Si))/2 = \\ &= (1,49 \cdot \log\chi + 5,72 \cdot (Fe/Si))/2 + 18,42. \end{aligned} \quad (13)$$

Tabela 1 pokazuje, że gęstość ziaren daje wartość zawyżoną $A(d_{grain}) = 23,70 \pm 0,54$, a podatność magnetyczna zaniżoną wartość ciężaru atomowego meteorytu Ensisheim $A(\log\chi) = 22,78 \pm 0,24$. Dobrą, zbliżoną do wartości $A_{mean}(\text{skład chemiczny}) = 23,06$ – $23,32$ przewiduje stosunek atomowy Fe/Si : $A(Fe/Si) =$

Tabela 1. Średnia zawartość tlenków i pierwiastków w chondrycie LL6 Ensisheim (Jarosewich i Dodd 1985, Jarosewich 1990), gęstość ziaren d_{grain} (Macke 2010), logarytm podatności magnetycznej $log\chi$ (Macke 2010) oraz wartości A_{mean} , Z_{mean} , A_{mean}/Z_{mean} tego chondrytu.

Tlenek/pierwiastek	A_i	Z_i	Ensisheim		Krzemiany	Metal
			(z H ₂ O)	(bez H ₂ O)		
			w_i (% wag.)	w_i (% wag.)	w_i (% wag.)	w_i (% wag.)
SiO ₂	20,028	10	40,65	40,65	40,65	
TiO ₂	26,362	12,667	0,14	0,14	-	
Al ₂ O ₃	20,392	10	2,25	2,25	2,25	
Cr ₂ O ₃	30,399	14,4	0,53	0,53	-	
FeO	35,922	17	17,26	17,26	17,26	
MnO	35,472	16,5	0,35	0,35	0,35	
MgO	20,152	10	25,54	25,54	25,54	
CaO	28,039	14	2,24	2,24	2,24	
Na ₂ O	20,66	10	0,98	0,98	0,98	
K ₂ O	31,397	15,833	0,05	0,05	0,05	
P ₂ O ₅	20,278	10	0,27	0,27	-	
Fe _{metal}	55,845	26	2,40	2,40	-	2,40
Ni	58,693	28	1,05	1,05	-	1,05
Co	58,933	27	0,03	0,03	-	0,03
FeS	43,954	21	5,35	5,35	-	
C	12,011	6	0,09	0,09	-	
H ₂ O	6,005	3,333	0,39	-	-	
Σw_i			99,57	99,18	89,32	3,48
Fe_{total}			19,24	19,24	13,42	2,40
$\Sigma(w_i/A_i)$			4,31822459	4,25327871	4,02563359	0,06137484
$\Sigma(w_i/Z_i)$			8,73421451	8,61720280	8,14166420	0,13091880
A_{mean} (skład chemiczny)			23,06	23,32	22,19	56,70
Z_{mean}			11,40	11,51	10,97	26,58
A_{mean}/Z_{mean}			2,023	2,026	2,022	2,124
Fe/Si			0,5093		0,3552	-
$A(Fe/Si)$			23,16 ±0,12		22,28	-
d_{grain}			3,52±0,04			
$A(d_{grain})$			23,70 ±0,54			-
$log\chi$			4,15±0,09		-	-
$A(log\chi)$			22,78 ±0,24		-	-
$A(dgr, \chi)$			23,24 ±0,65		-	-
$A(dgr, Fe/Si)$			23,43 ±0,38		-	-
$A(\chi, Fe/Si)$			22,97 ±0,27		-	-
$A(dgr, \chi, Fe/Si)$			23,21 ±0,46		-	-

Σ = suma.

23,16±0,12. Dane te pokazują, że błąd względny wynikający z zależności $A(Fe/Si)$ wynosi 0,5% i jest najmniejszy, w porównaniu z błędem zależności $A(dgrain)$ wynoszącym 2,3% i błędem zależności $A(log\chi)$ wynoszącym 1,1%.

Przewidywane wartości A_{mean} meteorytu Ensisheim w oparciu o nowe zależności łączące dwie lub trzy właściwości meteorytu dają także całkiem dobre wartości, zbliżone do wartości $A_{mean}(skład\ chemiczny)$. Najbardziej zbliżone wartości A_{mean} do tych wskazywanych przez skład chemiczny uzyskano z równania (10): $A(dgr, \chi, Fe/Si) = 23,21 \pm 0,46$. Równanie (11) prowadzi do poprawnej wartości: $A(dgr, \chi) = 23,24 \pm 0,65$, wskutek kompensacji zawyżonej ($A(dgrain)$) i zaniżonej ($A(log\chi)$) wartości A_{mean} .

Tabela 2 zawiera dane określone przez autora (Szurgot 2016a, d) o średnich wartościach A_{mean} dla grup LL, L, H, L/LL i H/L chondrytów zwyczajnych. Dane dotyczą spadków, a w średnim składzie chemicznym grup meteorytów wyszczególnionych w tabeli 2 zawarta jest H_2O , zgodnie z danymi chemicznymi Jarosewicha (1990). Tabela 3 zawiera dane autora (Szurgot 2016a, d), określone w oparciu o dane literaturowe, dotyczące średniej wartości stosunku atomowego Fe/Si , gęstości ziaren $dgrain$ oraz logarytmu podatności magnetycznej $log\chi$ grup chondrytów zwyczajnych reprezentowanych przez spadki.

Tabela 2. Średnie wartości A_{mean} dla grup chondrytów zwyczajnych (Szurgot 2016a, d).

Grupa	$A_{mean}(skład\ chem.)$	$A_{mean}(Fe/Si)$	$A_{mean}(dgrain)$
	(równ. (1))	(równ. (4))	(równ. (5))
LL	22,90*	23,22*	23,70 [#]
L/LL	23,34±0,19	23,33	23,62 [#]
L	23,67*	23,65*	24,15 [#]
H/L	24,32±0,07	24,40	24,60 [#]
H	24,63*	24,87*	25,12 [#]

* A_{mean} obliczone dla średniego składu chemicznego spadków chondrytów LL, L, oraz H wg danych Jarosewicha (1990) [#] A_{mean} dla spadków LL, L, i H obliczone z zależności $A_{mean}(dgrain)$ z wykorzystaniem danych $dgrain$ określonych przez Mackego (2010).

Zgodnie z analizą autora (Szurgot 2016a, d) dane zawarte w tabelach 2 i 3 pokazują, że A_{mean} , stosunek Fe/Si , $dgrain$ oraz $log\chi$ spełniają następujące nierówności:

$$A_{meanLL} < A_{meanL/LL} < A_{meanL} < A_{meanH/L} < A_{meanH}, \quad (14)$$

$$(Fe/Si)_{LL} < (Fe/Si)_{L/LL} < (Fe/Si)_L < (Fe/Si)_{H/L} < (Fe/Si)_H, \quad (15)$$

$$dgrain_{LL} \approx dgrain_{L/LL} < dgrain_L < dgrain_{H/L} < dgrain_H, \quad (16)$$

$$log\chi_{LL} < log\chi_{L/LL} < log\chi_L < log\chi_{H/L} < log\chi_H. \quad (17)$$

Tabele 2 i 3 oraz nierówności (14)–(17) pokazują, że średnie wartości A_{mean} , Fe/Si , $dgrain$ i $log\chi$ dla chondrytów grupy przejściowej L/LL są pomiędzy wartościami uzyskanymi dla chondrytów L i LL, a dla grupy przejściowej chondrytów

Tabela 3. Średnie wartości stosunku atomowego Fe/Si , gęstości ziaren d_{grain} , oraz $log\chi$ dla spadków różnych grup chondrytów zwyczajnych (Szurgot 2016a, d).

Grupa	Fe/Si	d_{grain}	$log\chi$
LL	0,520*	3,52 (Macke 2010) 3,54 (Consolmagno i in. 2008)	4,11±0,30 (Macke 2010)
L/LL	0,538±0,034	3,51±0,03	4,66±0,21
L	0,594*	3,58 (Macke 2010) 3,56 (Consolmagno i in. 2008)	4,87±0,10 (Rochette i in. 2003)
H/L	0,726±0,041	3,64±0,09	5,01±0,10 (Macke 2010) 4,98±0,01
H	0,807*	3,71 (Macke 2010) 3,72 (Consolmagno i in. 2008)	5,32±0,10 (Rochette i in. 2003)

* średniego składu chemicznego spadków chondrytów LL, L, oraz H wg danych Jarosewicha (1990), $d_{grain}(g/cm^3)$ oraz $log\chi$ spadków chondrytów LL, L, i H (Macke 2010, Consolmagno i in. 2008). Do obliczeń wykorzystano wartości średnie: d_{grain} oraz $log\chi$ chondrytów L/LL i chondrytów H/L oraz wartości d_{grain} i $log\chi$ indywidualnych meteorytów (Rochette i in. 2003).

H/L są pomiędzy wartościami charakterystycznymi dla chondrytów H i L (Szurgot 2016a, d). Oznacza to, że A_{mean} oraz Fe/Si są wielkościami użytecznymi dla klasyfikacji chondrytów zwyczajnych. Dane w tabeli 3 ujawniają, że średnie gęstości ziaren chondrytów LL i L/LL są porównywalne, natomiast gęstość ziaren chondrytów grupy H/L pozwala na ich rozróżnienie zarówno od chondrytów L, jak i chondrytów H (Szurgot 2016a, d).

W celu porównania wartości A_{mean} chondrytu Ensisheim i średnich wartości A_{mean} dla różnych grup chondrytów zwyczajnych zestawiono dane A_{mean} w tabeli 4.

Dane z tabel 1 i 4 pokazują, że średni ciężar atomowy meteorytu Ensisheim jest oczekiwany dla chondrytu LL. Średni skład pierwiastkowy meteorytu prowadzi do zakresu wartości $A_{mean} = 23,06–23,32$, a zależność $A_{mean}(Fe/Si)$ (równ. (4)) daje wartość $A_{mean} = 23,16±0,12$ ($Fe/Si = 0,509$). Wykorzystując zależność pomiędzy średnim ciężarem atomowym i gęstością ziaren (równ. (5)) (Szurgot 2015a, b, c) uzyskuje się wartość $A_{mean} = 23,70±0,54$ ($d_{gr} = 3,52±0,04$ g/cm³, Macke 2010), a wykorzystanie zależności pomiędzy A_{mean} i podatnością magnetyczną (równ. (7)) (Szurgot 2016a,d) daje wartość $A_{mean} = 22,78±0,24$ ($log\chi = 4,15±0,09$, Macke 2010). Skład pierwiastkowy, stosunek atomowy Fe/Si , gęstość ziaren oraz podatność magnetyczna wskazują, że meteoryt Ensisheim jest chondrytem LL.

Ensisheim ma średni ciężar atomowy A_{mean} bliski chondrytom LL ($A_{meanLL} = 22,90$, Szurgot 2016a; $A_{meanLL} = 23,03–23,36$, Szurgot 2016b). Nie można jednak wykluczyć przynależności chondrytu Ensisheim do grupy przejściowej L/LL ponieważ $A_{meanL/LL} = 23,34$ (Szurgot 2016a). Gęstość ziaren Ensisheim wskazuje na grupę LL ($d_{grainLL} = 3,52$ g/cm³, Macke 2010), także podatność magnetyczna wskazuje grupę LL ($log\chi_{LL} = 4,11±0,30$, Macke 2010).

W 2016 roku autor ujawnił dla chondrytów zwyczajnych wpływ typu petrograficznego na wartość średniego ciężaru atomowego A_{mean} chondrytu (Szurgot 2016b). Pokazał, że względnie mało zmetamorfizowane cieplnie chondryty zwy-

Tabela 4. Średni ciężar atomowy A_{mean} , stosunek Fe/Si , d_{grain} i $log\chi$ chondrytu Ensisheim oraz różnych grup chondrytów zwyczajnych (Szurgot 2016a, d).

Meteoryt A_{mean}	Ensisheim (LL6)	LL	L/LL	L	H/L	H
A_{mean} (skład chemiczny)	23,06* – 23,32**	22,90 23,03[#] 23,36^{##}	23,34	23,67	24,32	24,63
$A_{mean}(Fe/Si)$	23,16 ±0,12	23,22	23,33	23,65	24,40	24,87
$A_{mean}(d_{grain})$	23,70 ±0,54	23,70	23,62	24,15	24,60	25,12
$A_{mean}(log\chi)$	22,78 ±0,16	22,72	23,54	23,86	24,06	24,53
Fe/Si	0,509	0,520	0,538	0,594	0,726	0,807
d_{grain} (g/cm ³)	3,52±0,04	3,52–3,54	3,51	3,56–3,58	3,64	3,71– 3,72
$log\chi$	4,15±0,09	4,11	4,66	4,87	5,01	5,32

* Wartość dla składu chemicznego meteorytu Ensisheim zawierającego H₂O. ** Wartość dla składu chemicznego Ensisheim bez H₂O. ^{###} Wartość A_{mean} dla składu chemicznego chondrytów grupy LL: [#] z H₂O, ^{##} bez H₂O, według najnowszych danych autora (Szurgot 2016b).

czajne, tj. chondryty typu 3, wykazują mniejsze wartości A_{mean} niż chondryty poddane metamorfizmowi cieplnemu, tj. chondryty należące do typów 4, 5 oraz 6, a najsilniejszy wpływ widać dla grupy H. Tabela 5 prezentuje dane dla chondrytów LL należących do różnych typów petrograficznych od 3 do 6. Można zauważyć, że w grupie LL wartości A_{mean} dla składu meteorytu bez H₂O w różnych typach petrologicznych są prawie jednakowe, ale po uwzględnieniu H₂O typ 3 ma wyraźnie mniejszą wartość A_{mean} niż wartości A_{mean} w typach 4–6 meteorytów zmetamorfizowanych cieplnie.

Tabela 5 pokazuje, że dla chondrytów LL typu petrograficznego 6 $A_{meanLL6} = 23,30$ dla składu bez H₂O, a $A_{meanLL6} = 23,03$ dla składu chemicznego zawierającego H₂O (Szurgot 2016b). Oznacza to, że chondryt Ensisheim, którego obie wartości A_{mean} (23,32 i 23,06 oraz ich średnia arytmetyczna 23,19±0,18) są prawie identyczne jak średnie wartości A_{mean} grupy LL6, jest chondrytem LL o typie petrograficznym 6, zgodnie z jego wcześniejszą klasyfikacją.

Tabela 5. Średni ciężar atomowy A_{mean} chondrytów zwyczajnych LL o różnym typie petrograficznym (Szurgot 2016b). Dane dotyczą spadków chondrytów.

Typ petrograficzny A_{mean}	3	4	5	6	A_{mean} średnie*	A_{mean} średnie**
A_{mean} (skład chemiczny)	23,48 [#] (22,66)	23,39 [#] (23,25)	23,29 [#] (23,15)	23,30 [#] (23,06)	23,36 [#] (23,03)	22,90 [#]

* Wartość średnia A_{mean} obejmująca wszystkie cztery typy petrograficzne 3–6. ** Wartość średnia A_{mean} grupy LL określona przez autora we wcześniejszej pracy (Szurgot 2016a). [#] Dla składu chemicznego meteorytu nie zawierającego H₂O. W nawiasach podano wartości dla składu chemicznego meteorytu zawierającego H₂O.

Średnia liczba porządkowa Z_{mean} oraz stosunek A_{mean}/Z_{mean} dla badanego chondrytu Ensisheim zostały również określone (tab. 1). Otrzymano następujące wartości: $Z_{mean} = 11,40$ – $11,51$ oraz $A_{mean}/Z_{mean} = 2,023$ – $2,026$. Stosunek

A_{mean}/Z_{mean} dla chondrytu LL6 Ensisheim jest zbliżony do wartości uzyskanych przez autora dla chondrytów LL5: 2,022 dla Sieny, 2,019–2,020 dla Hautes Fagnes oraz 2,019 dla NWA 7915 (Szurgot 2016d), 2,027 dla chondrytu Chelyabinsk (Szurgot 2015f) i jest zbliżony do wartości A_{mean}/Z_{mean} uzyskanych dla chondrytu L6 Sołtmany: 2,022 (Szurgot 2015f) oraz zbliżony do chondrytów grupy H4-5: 2,026 dla meteorytu Košice (Szurgot 2016e), 2,030 dla meteorytu Pułtusk (Szurgot 2015f, 2016e).

Powyższe dane wskazują, że wartość stosunku A_{mean}/Z_{mean} jest prawie jednokowa dla różnych grup chondrytów zwyczajnych. Dla czterech chondrytów grupy LL mieści się w zakresie 2,019–2,027, dla jednego przedstawiciela grupy L wynosi 2,022, dla dwóch przedstawicieli grupy H waha się w granicach 2,026–2,030. Oznacza to, że zakres wartości stosunku A_{mean}/Z_{mean} dla trzech grup chondrytów zwyczajnych zmienia się w przedziale 2,019–2,030.

Średnia arytmetyczna dla ośmiu ww. chondrytów zwyczajnych wynosi:

$$A_{mean}/Z_{mean} = 2,024 \pm 0,004. \quad (18)$$

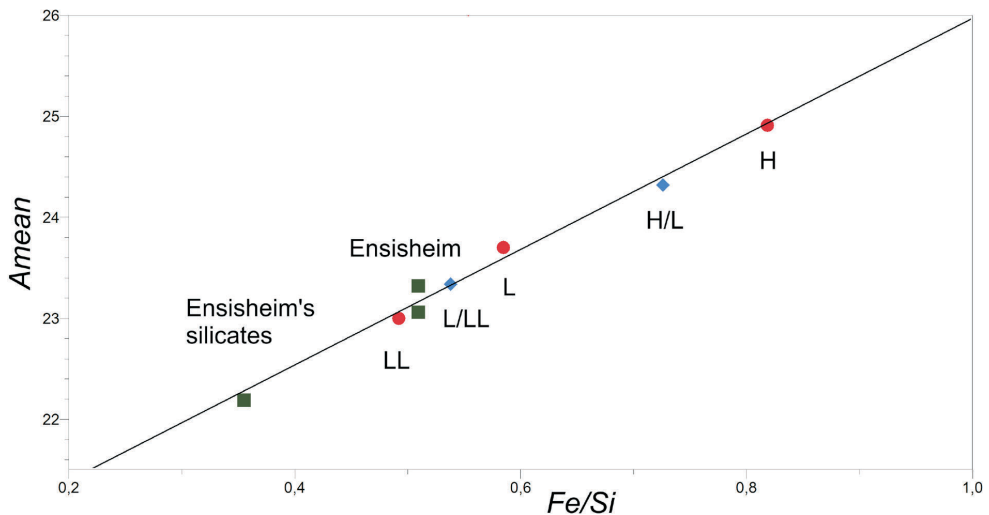
Prowadzi to do następujących zależności:

$$Z_{mean} = A_{mean}/2,024, \quad (19)$$

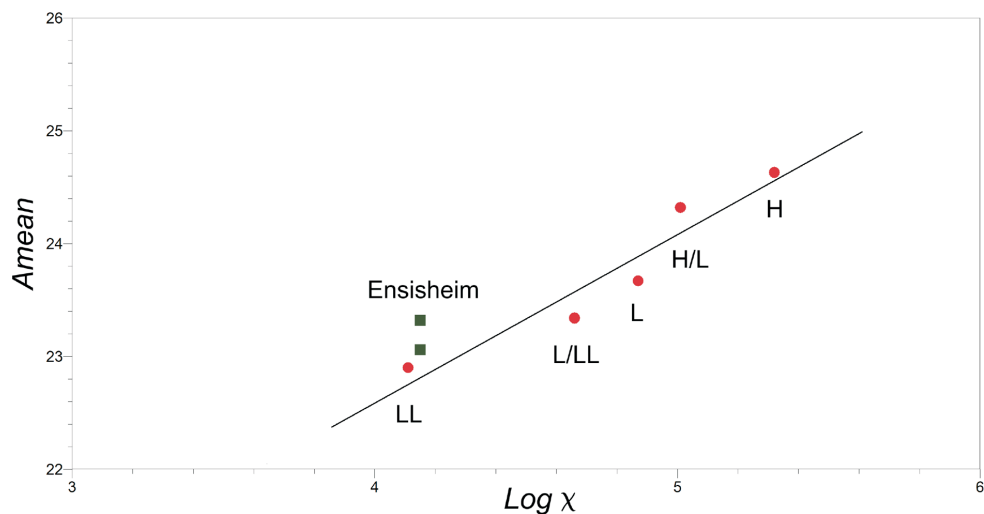
$$A_{mean} = 2,024 \cdot Z_{mean}. \quad (20)$$

Podstawienie równania (4) do równania (19) daje związek pomiędzy stosunkiem Fe/Si oraz Z_{mean} :

$$Z_{mean} = 2,83 \cdot (Fe/Si)_{at} + 10. \quad (21)$$

Rys. 1. Zależność pomiędzy średnim ciężarem atomowym A_{mean} oraz stosunkiem atomowym Fe/Si dla chondrytów zwyczajnych LL, L/LL, L, H/L, H oraz chondrytu Ensisheim. Wartość A_{mean} dla skały meteorytu Ensisheim wskazana przez górny punkt została obliczona dla składu bez H_2O , a niższa wartość A_{mean} wskazana przez dolny punkt została obliczona dla składu z H_2O . Krzemiany Ensisheim nie zawierają H_2O .

Rys. 2. Zależność pomiędzy średnim ciężarem atomowym A_{mean} oraz logarytmem podatności magnetycznej chondrytów zwyczajnych LL, L/LL, L, H/L i H (Szurgot 2016a, d) oraz chondrytu Ensisheim. Wartości A_{mean} obliczono dla składu chemicznego meteorytów bez H_2O . Jedynie dolny punkt dla meteorytu Ensisheim został określony dla składu z H_2O .

Podstawienie wartości $Fe/Si = 0,509$ do równania (21) daje wartość $Z_{mean} = 11,44$ bliską wartości $11,40$ – $11,51$ wyznaczonych z równania (2) i eksperymentalnych wartości średniego składu chemicznego chondrytu Ensisheim (tab. 1).

Rysunek 1 prezentuje zależność pomiędzy średnim ciężarem atomowym A_{mean} a stosunkiem atomowym Fe/Si dla grup chondrytów zwyczajnych: LL, L/LL, H/L, H oraz chondrytu Ensisheim i krzemianów chondrytu Ensisheim. Wartości A_{mean} i Fe/Si dla chondrytów LL, L oraz H pochodzą z wcześniejszej pracy autora (Szurgot 2015c), a wartości A_{mean} i Fe/Si z nowszej pracy autora (Szurgot 2016a). Zależność $A_{mean}(Fe/Si)$ opisuje równanie (4). Wartości A_{mean} prezentowane tutaj wynikają ze średniego składu chemicznego chondrytów i zostały wyznaczone z równania (1). Można zauważyć, że zależność $A_{mean}(Fe/Si)$ wyrażona przez równanie (4) nie tylko opisuje materię całej skały meteorytów, ale jak pokazuje rysunek 1 również ich krzemianów. Prezentowane dane wskazują, że chondryt Ensisheim należy do grupy LL.

Równanie (7) i rysunek 2 prezentują zależność pomiędzy średnim ciężarem atomowym A_{mean} i logarytmem podatności magnetycznej meteorytu $\log \chi$ (Szurgot 2016a, d). Wykres ten pokazuje, że równanie (7) prowadzi do nieco zaniżonej wartości A_{mean} dla meteorytu Ensisheim. Widać, że meteoryt Ensisheim należy do grupy LL chondrytów zwyczajnych.

Wnioski

Niniejsza praca prezentuje wyniki badań średniego ciężaru atomowego A_{mean} , średniej liczby porządkowej Z_{mean} oraz stosunku A_{mean}/Z_{mean} meteorytu Ensis-

heim sklasyfikowanego w oparciu o dane petrologiczno-mineralogiczne jako chondryt zwyczajny LL6.

1. W oparciu o literaturowe dane o składzie chemicznym meteorytu i związku wyprowadzone przez autora otrzymano dla chondrytu Ensisheim następujące wartości A_{mean} , Z_{mean} oraz A_{mean}/Z_{mean} :

$$A_{mean} = 23,06 \text{ i } 23,32, \text{ wartość średnia: } 23,19 \pm 0,18,$$

$$Z_{mean} = 11,40 \text{ i } 11,51, \text{ wartość średnia: } 11,46 \pm 0,08,$$

$$A_{mean}/Z_{mean} = 2,023 \text{ i } 2,026, \text{ wartość średnia: } 2,024 \pm 0,002.$$

2. Dane odnoszące się do średniego ciężaru atomowego wskazują, że na podstawie obliczonych wartości A_{mean} chondryt Ensisheim należy do grupy LL, zgodnie z jego klasyfikacją petrologiczno-mineralogiczną (Jarosewich i Dodd 1985, Jarosewich i Bennett III 1991).
3. Wartości A_{mean} uzyskane przez autora dotyczące chondrytów LL o różnym stopniu metamorfizmu cieplnego pozwalają na weryfikację typu petrologicznego chondrytu Ensisheim. Ponieważ wartości A_{mean} chondrytu Ensisheim są prawie identyczne jak średnie wartości A_{mean} grupy LL6, można stwierdzić, że meteoryt Ensisheim jest chondrytem LL o typie petrograficznym 6, co jest zgodne z jego wcześniejszą klasyfikacją.
4. Potwierdzono, że trzy odkryte przez autora zależności: $A_{mean}(Fe/Si)$, $A_{mean}(d_{grain})$ oraz $A_{mean}(\log \chi)$ są użyteczne do przewidywania i weryfikacji wartości A_{mean} i mogą być wykorzystywane do klasyfikacji chondrytów zwyczajnych, a także do jej weryfikacji.
5. Ustalono, że stosunek atomowy Fe/Si dla chondrytu Ensisheim wynosi 0,509. Wartość stosunku Fe/Si dla meteorytu Ensisheim jest bliska średniej dla chondrytów grupy LL, wynoszącej 0,520. Jest to kolejny dowód na przynależność meteorytu Ensisheim do chondrytów LL.
6. Stwierdzono, że gęstość ziaren daje wartość zawyżoną ($A(d_{grain}) = 23,70$), a podatność magnetyczna zaniżoną wartość ciężaru atomowego meteorytu Ensisheim ($A(\log \chi) = 22,78$). Dobrą, zbliżoną do wartości A_{mean} (skład chemiczny) przewiduje stosunek atomowy Fe/Si : $A(Fe/Si) = 23,16$.
7. Wprowadzono nowe zależności dla przewidywania wartości A_{mean} (równania (10)–(13)). Stwierdzono, że najbardziej zbliżone wartości A_{mean} do tych wskazywanych przez skład chemiczny uzyskuje się z równania (10): $A(d_{gr}, \chi, Fe/Si) = 23,21$ i z równania (11): $A(d_{gr}, \chi) = 23,24$.
8. Wyprowadzono nowe zależności dla przewidywania wartości Z_{mean} (równania (19) i (21)). Związek (21) prowadzi do wartości $Z_{mean}(Fe/Si) = 11,44$ bliskiej wartościom 11,40 i 11,51 oraz ich średniej wartości 11,46 wyznaczonych z równania (2) i eksperymentalnych wartości średniego składu chemicznego meteorytu Ensisheim.
9. Stwierdzono, że dla chondrytów zwyczajnych wartość stosunku A_{mean}/Z_{mean} mieści się w zakresie 2,019–2,030, a wartość średnia wynosi 2,024 ± 0,004.

10. Prezentowane wyniki wskazują na dużą użyteczność zastosowanych zależności do przewidywania i weryfikacji średniego ciężaru atomowego, średniej liczby porządkowej oraz typu petrograficznego, w konsekwencji do klasyfikacji skał pozaziemskich.

PODZIĘKOWANIA: Autor serdecznie dziękuje żonie mgr farm. Jadwidze Szurgot za jej wsparcie, okazaną pomoc i konsultacje podczas badań. Profesorowi Tadeuszowi Przylibskiemu autor wyraża wdzięczność za cenne uwagi i wartościowe sugestie dotyczące prezentacji wyników badań.

Literatura

- Anderson D.L., 1989, *Theory of the Earth*, Blackwell, London.
- Anderson D.L., Kovach R. L., 1967, *The composition of the terrestrial planets*, Earth Planet. Sci. Lett., 3, s. 19–24.
- Anderson D.L., Jordan T., 1970, *The composition of lower mantle*, Phys. Earth Planet. Interior, 3, s. 23–35.
- Birch F., 1961, *Composition of the Earth's Mantle*, Geophys. J. Int., 4, s. 295–311.
- Consolmagno G.J., Britt D.T., Macke R.J., 2008, *The significance of meteorite density and porosity*. Chemie der Erde 68, s. 1–29.
- Hutchison R., 2004, *Meteorites – A petrologic, chemical and isotopic synthesis*, Cambridge.
- Jarosewich E., 1990, *Chemical analyses of meteorites: A compilation of stony and iron meteorite analyses*, Meteoritics, 35, s. 323–337.
- Jarosewich E., Dodd, R.T., 1985, *Chemical variations among L-chondrites-IV. Analyses, with petrographic notes, of 13 L-group, and 3 LL-group chondrites*, Meteoritics, 20, s. 23–36.
- Macke R.J., 2010, *Survey of meteorite physical properties: density, porosity and magnetic susceptibility*, Ph.D. Thesis, University of Central Florida, Orlando.
- Maj S., 1998, *Phonon thermal conductivity of geomaterials: Relationship to the density and mean atomic weight*, Acta Geophys. Pol. 46, s. 415–425.
- Marvin U., 1992, *The meteorite of Ensisheim: 1492 to 1992*, Meteoritics, 27, s. 28–72.
- McSween, H.Y., Bennett III M.E., 1991, *The Mineralogy of Ordinary Chondrites and Implications for Asteroid Spectrophotometry*, Icarus, 90, s. 107–116.
- Ringwood A.E., 1966, *Chemical evolution of the terrestrial planets*, Geochim. Cosmochim. Acta, 30, s. 41–104.
- Rochette P., Sagnotti L., Bourot-Denise M., Consolmagno G., Folco L., Gattacceca J., Osete L.M., Pesonen L., 2003, *Magnetic classification of stony meteorites: 1. Ordinary chondrites*, Meteoritics & Planet. Sci., 38, s. 251–268.
- Rochette P., Gattacceca J., Bonal L., Bourot-Denise M., Chevrier V., Clerc J.P., Consolmagno G., Folco L., Gounelle M., Kohout T., Lauri Pesonen L., Eric Quirico E., Sagnotti L., Skripnik A., 2008, *Magnetic classification of stony meteorites: 2. Non-ordinary chondrites*, Meteoritics & Planet. Sci., 43, s. 959–980.
- Rochette P., Gattacceca J., Lewandowski M., 2012, *Magnetic classification of meteorites and application to the Soltmany fall*, Meteorites, 2, s. 67–71.
- Rowland I.D., 1990, *A Contemporary Account of the Ensisheim Meteorite, 1492*, Meteoritics, 25, s. 19–22.
- Szurgot M., 2015a, *Mean atomic weight of Earth, Moon, Venus, Mercury and Mars. Effect of mass of cores and density of planets*, Lunar and Planetary Science Conference XXXXVI. #1536.pdf

- Szurgot M., 2015b, *Core mass fraction and mean atomic weight of terrestrial planets, moon, and protoplanet Vesta*, Comparative Tectonics and Geodynamics of Venus, Earth, and Rocky Exoplanets Workshop. #5001.pdf
- Szurgot M., 2015c, *Średni ciężar atomowy chondrytu Soltmany, chondrytów L6 i minerałów pozaziemskich*, Acta Societatis Meteoriticae Polonorum, 6, s. 107–128.
- Szurgot M., 2015d, *Mean atomic weight of Chelyabinsk and Olivenza LL5 chondrites*, Meteoritics & Planetary Science, 50 Suppl. S1. #5008.pdf
- Szurgot M., 2015e, *Mean atomic weight of Pultusk meteorite and H chondrites*, Meteoritics & Planetary Science, 50 Suppl. S1. #5013.pdf
- Szurgot M., 2015f, *Mean atomic number of Chelyabinsk, Soltmany and Pultusk meteorites*, 57 Konwersatorium Krystalograficzne, Wrocław, Streszczenia komunikatów, s. 172–173.
- Szurgot M., 2015g, *Średni ciężar atomowy minerałów pozaziemskich*, 57 Konwersatorium Krystalograficzne, Wrocław, Streszczenia komunikatów, s. 174–175.
- Szurgot M., 2016a, *Mean atomic weight of L/LL and H/L intermediate ordinary chondrites*. Lunar Planet. Sci. Conf., 47th: Abstract #2180.
- Szurgot M., 2016b, *Mean atomic weight of ordinary chondrites. Effect of petrologic type*, Meteoritics & Planetary Science, 51, Suppl. S1, #6021.pdf.
- Szurgot M., 2016c, *Mean atomic weight of Białystok eucrite, Łowicz mesosiderite, and Baszkówka chondrite*, Meteoritics & Planetary Science, 51, Suppl. S1, #6005.pdf.
- Szurgot M., 2016d, *Średni ciężar atomowy chondrytów LL5: Siena, Hautes Fagnes i NWA 7915*, Acta Societatis Meteoriticae Polonorum, 7, s. 133–143.
- Szurgot M., 2016e, *Mean atomic weight and mean atomic number of Košice and Pultusk H4-5 chondrites*, 58 Konwersatorium Krystalograficzne, Wrocław, Streszczenia komunikatów, s. 173–174.
- Szurgot M., 2017a, *Mean atomic weight of Earth and enstatite chondrites*. Lunar Planet. Sci. Conf., 48th: Abstract #1130.
- Szurgot M., 2017b, *Mean atomic weight of chondrules and matrices in Semarkona, Allende and Sharps meteorites*, LPI Contrib. No. 1963, Workshop on Chondrules and Protoplanetary Disk, Abstract #2002.